

SOCIJALNO POVJERENJE: HRVATSKA 1995-2003.

Berto Šalaj

*Sveučilište u Zagrebu,
Fakultet političkih znanosti*

Pregledni rad

Sažetak

U ovom radu autor tematizira koncept socijalnoga povjerenja. Smatrajući da je taj koncept bio zanemaren u dosadašnjim politološkim istraživanjima u Hrvatskoj, autor ga želi prikazati znanstvenoj i strukovnoj politološkoj javnosti i tako stvoriti podlogu za njegovu buduću upotrebu. Osim toga, služeći se sekundarnom analizom podataka, autor prikazuje stanje socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj. Najprije kontekstualizira koncept socijalnoga povjerenja s obzirom na dominantne istraživačke pristupe u političkoj znanosti, potom ukazuje na specifičnosti socijalnoga povjerenja u odnosu na druge tipove povjerenja, a na kraju daje pregled najvažnijih radova o važnosti i funkcijama socijalnoga povjerenja. U posljednjem dijelu rada provedena je analiza razina socijalnoga povjerenja koja pokazuje kako je Hrvatska društvo s niskim razinama socijalnoga povjerenja, što po autorovu mišljenju može biti zapreka daljnjem političkom i ekonomskom razvoju.

Uvod

Koncept socijalnoga povjerenja u posljednjih se desetak godina intenzivno upotrebljava u politološkim istraživanjima, naročito pri pokušajima objašnjavanja djelotvornosti funkcioniranja demokratskih političkih sustava.* Brojna istraživanja pokazuju kako so-

cialno povjerenje ima pozitivan utjecaj na kvalitetu demokracije u etabliranim demokratskim državama, ali i u postkomunističkim demokracijama. Unatoč takvoj propulzivnosti koncept socijalnoga povjerenja dosad nije sustavno upotrebljavan u politološkim analizama funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj. Dapače, moglo bi se reći kako taj koncept u okviru hrvatske političke znanosti dosad nije tematiziran ni na razini sustavne i smislene deskripcije i eksplikacije.

* Autor zahvaljuje anonimnim recenzentima na korisnim kritikama, komentarima i sugestijama. Za sve moguće nedostatke i greške u radu odgovoran je isključivo autor.

S obzirom na opisano stanje ovaj rad ima dva cilja. Prvi je vezan uz činjenicu da je pretpostavka upotrebe određenog znanstvenoga koncepta njegovo poznavanje, stoga je cilj rada upoznavanje znanstvene i strukovne politološke javnosti s konceptom socijalnoga povjerenja. Drugi je cilj prikazati, na temelju sekundarne analize podataka, stanje socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj. Pritom se upotrebljava vremenska i prostorna komparacija, to jest uspoređuju se podaci za Hrvatsku u tri vremenske točke te se stanje u našoj zemlji komparira sa situacijom u drugim državama. S tako naznačenim ciljevima ovaj rad predstavlja svojevrsno eksplorativno istraživanje koje može poslužiti kao prvi korak u promišljanjima o mogućoj upotrebi koncepta socijalnoga povjerenja u budućim istraživanjima socijalnih i političkih pojava u Hrvatskoj.

Rad je podijeljen u pet dijelova, pri čemu je u prvom dijelu koncept socijalnoga povjerenja kontekstualiziran s obzirom na dominantne politološke istraživačke pristupe. U drugom su dijelu opisani različiti tipovi povjerenja te su posebno analizirane karakteristike socijalnoga povjerenja koje ga razlikuju od ostalih tipova. Treći dio usredotočuje se na eksplikaciju važnosti socijalnoga povjerenja za suvremena društva, a četvrti na pregled najvažnijih dosadašnjih istraživanja o funkcijama socijalnoga povjerenja. U petom dijelu prikazuje se stanje socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj.

Politička kultura, socijalni kapital i socijalno povjerenje

Razvoj političke znanosti nakon Drugoga svjetskog rata kretao se u smjeru pluralizacije pristupa i meto-

da koji se upotrebljavaju u istraživanjima političkih pojava. Unutar te raznolikosti ipak se mogu prepoznati glavne struje. Tako jedan od najuglednijih američkih politologa s kraja dvadesetog stoljeća Robert Putnam smatra (1993) kako u suvremenoj političkoj znanosti dominiraju tri pristupa analizi političkih fenomena. Oni se međusobno razlikuju po tome što sferu politike i funkcioniranje političkih sustava promatraju kroz jedan od tri koncepta, a to su institucije, interes i kultura. Slično tome Vladimir Vujčić u uvodu svoje knjige *Politička kultura demokracije* navodi: "U političkoj znanosti danas postoje tri osnovna pristupa istraživanju politike: institucionalni pristup, pristup racionalnog izbora ili javne politike i kulturološki pristup" (2001: 11). Pritom navodi kako zastupnici institucionalnoga pristupa u političkim institucijama vide ključni čimbenik za razumijevanje politike, a zagovornici teorije racionalnog izbora polaze od pretpostavke da je čovjek prije svega racionalno i interesno biće te da se u analizi političkih procesa treba polaziti od te postavke. O trećem pristupu navodi: "Političko-kulturalni pristup politici tvrdi da svaka politika ima subjektivnu, a ne samo objektivnu osnovu te da političko ponašanje i djelovanje masa i elita nije samo racionalno i interesno, nego je utemeljeno na tradicijama, običajima, vrijednosnim orijentacijama, emocijama povjerenja i lojalnosti itd." (11).

Za ovaj rad posebno je zanimljiv treći pristup. Moglo bi se reći kako je temeljna teza toga pristupa da kulturni sustav neke zajednice predstavlja zapreku razvoju i stabilnosti ili pak može biti generator društvenoga razvoja i blagostanja. Pritom treba napomenuti kako se u povijesti političke misli još sa

starogrčkom filozofijom javlja misao da funkcioniranje određene političke zajednice ne ovisi samo o boljem ili lošijem aranžmanu političkih institucija, nego da postoji i jedna druga sfera, u kojoj se izražava aktivitet građana, ispoljavaju temeljne političke vrijednosti i osjećanja i koja je također važna za razvoj te političke zajednice.

Tu ideju o važnosti kulturnih činitelja, to jest subjektivne dimenzije politike, u suvremenoj su politologiji, upotrebom koncepta političke kulture, prvi sustavno izrazili američki politolozi Gabriel Almond i Sydney Verba u svojoj knjizi *The Civic Culture* (1963 [2000]). Na temelju komparativnog istraživanja političkog života u pet država oni su zaključili da funkcioniranje demokratskih političkih institucija uvelike ovisi o znanjima i vrijednostima građana te o njihovim stavovima prema političkom procesu. Njihova poruka pregnantno je izražena u sljedećim rečenicama: "Državnici koji pokušavaju stvoriti političku demokraciju vrlo se često usredotočuju na stvaranje formalnoga skupa institucija vlasti i na pisanje ustava. No razvoj stabilne i djelotvorne demokratske vlasti ne ovisi o ustroju vlasti i politike; on ovisi o orijentaciji ljudi prema političkom procesu – o političkoj kulturi. Ako politička kultura ne može podržati demokratski sustav, mršave su šanse za njegov uspjeh" (2000: 365).

Koncept političke kulture vrlo je brzo postao iznimno popularan i često upotrebljavan u komparativnim istraživanjima pa se uskoro počinje govoriti i o razvoju političko-kulturalnoga pristupa u okviru političke znanosti. Peter Mair u svojoj analizi označava razdoblje 1960-ih i prve polovice 1970-ih godina, u kojemu je u komparativnoj

politici dominirao političko-kulturalni pristup, "zlatnim dobom" komparativne politike (Mair, 1996: 309-335). Jednom od poteškoća u komparativnim istraživanjima koja upotrebljavaju taj koncept pokazat će se činjenica da je politička kultura izrazito kompleksan, višedimenzionalan koncept. Almond i Verba smatrali su naime kako je koncept političke kulture dovoljno apstraktan da može odgovoriti na jedan od temeljnih zahtjeva što ga moraju zadovoljiti koncepti koji se upotrebljavaju u istraživanjima većeg broja država: takvi koncepti moraju imati sposobnost "putovanja", to jest moraju se moći primjenjivati u različitim društvenim i političkim kontekstima, a da pritom ne dođe do njihova "rastezanja", to jest do iskrivljavanja njihova izvornoga smisla i značenja.¹

Da bi neki koncept mogao daleko "putovati" – primjenjivati se u analizi političkih pojava u velikom broju država – on mora biti vrlo apstraktan, što drugim riječima znači da se mora sastojati od vrlo malo određujućih obilježja. Međutim konkretna su istraživanja ubrzo pokazala da je politička kultura vrlo kompleksan koncept koji sadrži niz određujućih karakteristika, to jest dimenzija kao što su politička participacija, građanska kompetentnost, političko znanje, nacionalni ponos, stranačka opredijeljenost, povjerenje itd.² Upra-

¹ O "putovanju" (*travelling*) i "rastezanju" (*stretching*) koncepta u komparativnoj politici usp. Sartori (1991).

² Tako Vladimir Vujčić smatra da se može govoriti o tri temeljne dimenzije i 26 subdimenzija političke kulture, pri čemu su neke od tih subdimenzija – npr. politička participacija – i same internalno vrlo kompleksne (Vujčić, 2001: 63-64).

vo će ta kompleksnost biti problem u upotrebi koncepta u istraživanjima koja teže obuhvatiti države s različitim društveno-političkim kontekstima.

Kao odgovor na taj problem, unutar politoloških istraživanja javljaju se i neki drugi koncepti pomoću kojih se nastoji istražiti utjecaj subjektivne dimenzije politike. Zasigurno je najpoznatiji takav koncept socijalni kapital, koji je u političku znanost uveo američki politolog Robert Putnam u svojoj knjizi *Making Democracy Work* (1993). U toj studiji Putnam na temelju komparativne analize funkcioniranja regionalnih institucija u Italiji pokazuje kako je socijalni kapital glavna odrednica kvalitetnoga funkcioniranja demokratskih političkih institucija. Pod socijalnim kapitalom on razumijeva "karakteristike društvene organizacije, poput povjerenja, normi i mreža, koje mogu poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem koordiniranog djelovanja" (167). Iz definicije je vidljivo da se socijalni kapital sastoji od tri dimenzije. Pod normama Putnam razumijeva norme uzajamnosti među ljudima, ali ne norme specifične, uravnotežene uzajamnosti koja se odnosi na simultanu razmjenu predmeta ili usluga približno jednake koristi, nego uopćene uzajamnosti koja znači kontinuirane odnose suradnje i razmjene koji su u određenom trenutku neuravnoteženi, no koji uključuju obostrana očekivanja da će ono što dajemo danas biti vraćeno u budućnosti. Druga su komponenta mreže građanske povezanosti, pri čemu su posebno važne horizontalne veze među akterima ekvivalentnoga statusa i moći nasuprot vertikalnim vezama koje uključuju aktere nejednaka statusa i moći, a koje su negativno povezane s razvojem socijalnoga kapitala.

Kada su te dvije komponente – norme uopćene uzajamnosti i horizontalne mreže građanskoga angažmana – rasprostranjene u društvu, vode do stvaranja povjerenja, treće dimenzije socijalnoga kapitala.

Iz definicije je također vidljivo kako je socijalni kapital, koji se sastoji od tri dimenzije, puno uži koncept od koncepta političke kulture. Sužavanjem konceptualizacije kulturalnih varijabli s političke kulture na socijalni kapital Putnam je odgovorio na jedan od glavnih prigovora upotrebi kulturalnih varijabli u komparativnim istraživanjima: prigovor da njihova primjena u različitim kontekstima uzrokuje iskrivljavanje izvornoga smisla. Učinio je to smanjujući broj određujućih karakteristika, povećavajući tako apstraktnost koncepta i njegovu sposobnost da "putuje".³

Jedan dio istraživača nije se međutim ni tu zaustavio, nego je pristupio daljnjem sužavanju kulturalnih varijabli u istraživanjima. Tako je kao zaseban koncept izdvojeno socijalno povjerenje koje u konceptima političke kulture i socijalnoga kapitala čini samo jednu od dimenzija.⁴ Što je socijalno po-

³ Collier i Mahon smatraju da se kod svakoga koncepta može govoriti o njegovoj intenziji i ekstenziji, pri čemu je "ekstenzija koncepta skup pojava na koje se koncept odnosi, to jest na koje se može primijeniti, dok se intenzija odnosi na obilježja koja definiraju sam koncept" (1993: 846). Oni u svom radu navode mogućnost koju je iskoristio Putnam – ako želimo naš koncept učiniti apstraktnijim, onda moramo smanjivati njegovu intenziju, to jest broj definirajućih obilježja.

⁴ Postoje, naravno, i drugi kulturalni koncepti koji se upotrebljavaju u politološkim istraživanjima, ali oni u ovom radu neće biti

vjerenje i po čemu se ono razlikuje od ostalih tipova povjerenja?

Tipovi povjerenja

Kakva su dominantna razumijevanja povjerenja u okviru društvenih znanosti? Earle i Cvetkovich navode kako povjerenje predstavlja "strategiju pojednostavnjivanja koja omogućuje pojedincima da se prilagode kompleksnom socijalnom okruženju i na temelju toga izvuku koristi od proširenih mogućnosti" (1995: 38). Claus Offe smatra kako je "povjerenje uvjerenje da će se drugi svojim djelovanjem ili nedjelovanjem suzdržati od toga da mi nanose štetu te da će, kada je to moguće, pridonijeti mom blagostanju" (1999: 47). Prema Sztompki, "povjerenje je oklada o budućem kontingentnom djelovanju drugih" (1999: 2). Kenneth Newton pod povjerenjem razumijeva "uvjerenje da nam drugi neće svjesno i promišljeno nanijeti štetu ako to mogu izbjeći te da će voditi računa o našim interesima kada je to moguće" (2004: 17). Partha Dasgupta napominje kako se "problem povjerenja ne bi javljao kada bi svi ljudi bili potpuno moralni i kada bi uvijek činili ono što su obećali da će učiniti" (1988: 53).

Očigledno je da se kod povjerenja radi o procjeni ponašanja drugih ljudi.⁵ Suživot s drugim ljudima nužno

detaljno opisani. Tu se mogu tek spomenuti koncepti građanske pismenosti (Milner, 2002) i ljudskoga razvoja (Inglehart/Welzel/Klingemann, 2003).

⁵ Može se reći kako se s druge strane povjerenja nalazi pouzdanost, osobina koju posjeduju određeni akteri ili institucije, a odnosi se na činjenicu da se tim akterima ili institucijama može vjerovati. Pritom treba istaknuti kako određene osobe ili institucije

nas dovodi u situacije da s njima moramo surađivati, a pritom moramo formirati očekivanja o tome kako će se ti drugi ljudi ponašati. Tako Bernard Barber navodi kako je sva socijalna interakcija zapravo jedan beskonačan proces stvaranja očekivanja o ponašanju drugih ljudi, pri čemu su ona dijelom kognitivna, dijelom emocionalna, a dijelom moralna (1983: 9). Kad bismo mogli potpuno kontrolirati druge ljude, povjerenje bi bilo nepotrebno, no u stvarnom životu takve situacije potpune kontrole izrazito su rijetke. Nesigurnost i rizik predstavljaju integralni dio ljudske egzistencije, a jedan od mogućih odgovora na te uvjete jest razvoj povjerenja.

Interes za temu povjerenja javlja se u okviru suvremenih društvenih znanosti sredinom 1950-ih, kada američki sociolog Morris Rosenberg počinje upotrebljavati koncept vjere u ljude kao jednu od dimenzija na temelju koje procjenjuje proširenost mizantropije u nekom društvu (1956). Mizantropija je pojava koja, ako je proširena, negativno utječe na funkcioniranje demokracije, a mizantropima Rosenberg označava osobe koje iskazuju nepovjerenje prema drugim ljudima. Gabriel Almond i Sidney Verba u već spomenutoj slavnoj knjizi *The Civic Culture* (1963) također tematiziraju povjerenje. Oni cijelo deseto poglavlje svoje knjige posvećuju pitanju kvalitete odnosa među ljudima, pri čemu povjerenje među ljudima i na njemu izgrađenu građansku kooperaciju smatraju vrlo važnom dimenzijom građanske političke kulture. Služeći se Rosenbergovim izrazom

moгу posjedovati tu osobinu i u situacijama u kojima ne postoji iskazivanje povjerenja druge strane.

vjera u ljude, pokazuju kako je upravo povjerenje među ljudima temelj za građansku kooperaciju koja pak poboljšava mogućnosti građana u njihovim pokušajima da utječu na vlast. Tijekom 1980-ih objavljeno je nekoliko značajnih radova (Luhmann, 1979; Barber, 1983; Baier, 1986; Gambetta, 1988) koji su tematizirali povjerenje, no poticaj za svojevrsnu eksploziju radova, kako teorijskih tako i empirijskih, bilo je uvrštavanje kategorije povjerenja kao važne dimenzije socijalnoga kapitala.

U *Making Democracy Work* Putnam navodi povjerenje kao najvažniju dimenziju socijalnoga kapitala (1993: 168), onu koju olakšava suradnju među građanima, pri čemu napominje da se radi o horizontalnom povjerenju među građanima, no ne upušta se u detaljniju eksplikaciju koncepta povjerenja. To će učiniti u svojoj drugoj studiji, knjizi *Bowling Alone* (2000: 134-148), u kojoj podrobnije opisuje tip povjerenja koji razumijeva kao najvažniju dimenziju socijalnoga kapitala. Putnam najprije navodi kako se kod socijalnoga kapitala radi o socijalnom, a ne o političkom povjerenju. Po njegovu mišljenju socijalno je povjerenje horizontalno i odnosi se na povjerenje među građanima određene političke zajednice, dok je političko povjerenje vertikalno i obuhvaća povjerenje građana u društvene i političke institucije.

Druga distinkcija koju Putnam izvodi jest ona između generaliziranoga i partikulariziranoga povjerenja. Partikularizirano povjerenje proizlazi iz naših osobnih odnosa s određenim ljudima, to jest "utjelovljeno je u učestalim osobnim odnosima pa ga ponekad nazivamo i gustim (*thick*) povjerenjem" (137). Nasuprot tome je povjerenje prema članovima naše zajedni-

ce koje ne poznajemo, a koje Putnam označava generaliziranim ili razrijeđenim (*thin*) povjerenjem, koje je sastavni dio socijalnoga kapitala. On izraze socijalno i generalizirano povjerenje upotrebljava kao sinonime, što će kasnije prihvatiti i većina drugih autora koji su se bavili tim područjem. To nam generalizirano povjerenje, prema Putnamu, omogućava da radijus povjerenja proširimo izvan kruga osoba koje neposredno poznajemo.

Nakon objavljivanja knjige *Making Democracy Work* jedan dio autora odlučio je izvršiti daljnje sužavanje kulturalnih varijabli i usredotočio se na koncept socijalnoga povjerenja. Tako je nastao čitav niz značajnih radova (Earle/Cvetkovich, 1995; Fukuyama, 1995; Misztal, 1996; Seligman, 1997; Offe, 1999; Sztompka, 1999; Warren, 1999; Uslaner, 2002; Newton, 2004) o socijalnom povjerenju u kojima je taj koncept detaljno i sustavno tematiziran.

Poput Putnama svi navedeni autori smatraju važnim izvršiti razlikovanje između različitih tipova povjerenja, to jest ukazati na razliku socijalnoga povjerenja u odnosu na druge moguće tipove. To razlikovanje izvodi se iz činjenice da je povjerenje relacijski koncept, to jest da uvijek mora postojati neki objekt povjerenja, bez obzira na to radi li se o nekoj drugoj osobi, grupi osoba ili o instituciji.

Tako Claus Offe (1999) smatra da se tipologija povjerenja može izvesti kombiniranjem razlike između građana i političkih elita s jedne strane i horizontalnih i vertikalnih odnosa s druge strane. Kombiniranjem tih dviju dimenzija Offe dobiva četiri moguća tipa povjerenja, dva horizontalna i dva vertikalna. Jedan tip horizontalno-

ga povjerenja odnosi se na povjerenje građana u svoje sugrađane, a drugi na povjerenje između različitih političkih elita.⁶ Kod vertikalnoga povjerenja radi se o istom odnosu promatranom iz dvije različite perspektive: s jedne je strane povjerenje građana u političke elite i političke institucije koje političke elite popunjavaju, a s druge je povjerenje političkih elita u građane. Unatoč toj klasifikaciji Offe navodi kako se izraz vertikalno povjerenje ustalio za označavanje odnosa građana prema političkim elitama i političkim institucijama pa se taj tip povjerenja često naziva i političkim povjerenjem. Upravo je političko povjerenje bilo, do pojave koncepta socijalnoga kapitala, najčešće istraživani tip povjerenja u okviru politoloških istraživanja.

Unutar toga političkoga povjerenja moguće je također vršiti daljnja razlikovanja. Tako npr. Pippa Norris (1999) smatra, na tragu tipologije poznatoga politologa Davida Eastona, kako se može govoriti o pet tipova, to jest o pet razina političkoga povjerenja. Ti su tipovi izvedeni iz povjerenja građana u različite objekte, pa tako Norris govori o povjerenju u političku zajednicu, načela režima, učinkovitost režima, institucije režima i političke aktere. Vrlo često pojedini autori (Hardin, 1993; Warren, 1999) ukazuju na ambivalen-

tan odnos između povjerenja i demokracije jer s jedne strane demokratski politički sustavi teško mogu učinkovito funkcionirati bez povjerenja, a s druge strane sama ideja demokracije uključuje važnost iskazivanja nepovjerenja prema političkim vlastima. Mark Warren navodi kako je demokracija i nastala na temelju politički formuliranoga nepovjerenja prema tradicionalnim svjetovnim i crkvenim autoritetima te kako se demokratski progres ostvaruje na temelju činjenice da građani ne vjeruju političkim institucijama (1999: 311). Margaret Levi navodi kako "razumna osoba može doći do zaključka da se većini političara ne može vjerovati. To i nije tako loša stvar ako naš skepticizam upotrebljavamo mudro. Jedna od najvećih vrlina demokracije jest u tome što omogućuje kritiku... U demokraciji građani mogu razotkriti i kazniti one koji zloupotrebljavaju vlast. Stoga je razumno biti sumnjičav prema političkim liderima. Nepovjerenje je zato jedan od motora koji pokreće demokratsku državu" (1998: 96). Očigledno je da kada ti autori govore o važnosti nepovjerenja za funkcioniranje demokracije, oni primarno misle na političko povjerenje, to jest na političko nepovjerenje.

Na razini horizontalnoga povjerenja, onoga među građanima, također se razlikuje nekoliko različitih tipova. Većina autora kao najvažniju razliku navodi onu između partikulariziranoga i generaliziranoga povjerenja. Partikularizirano povjerenje je povjerenje u ljude koje poznajemo, a neki ga autori (Newton, 2004) nazivaju i specifičnim povjerenjem. Claus Offe (1999) taj tip povjerenja označava kao iskustveno povjerenje i navodi kako se ono gradi kontinuiranom interakcijom s konkretnim osobama kroz određeno razdob-

⁶ Offe napominje kako povjerenje između različitih političkih elita nije čest predmet znanstvenih rasprava i istraživanja, no kako je ono vrlo važno za kvalitetno funkcioniranje demokratskih političkih sustava. Pod njim, između ostaloga, razumijeva povjerenje da se jednom osvojena vlast neće zloupotrijebiti, to jest da će se poštivati demokratska pravila igre i predati vlast ako se izgubi na izborima.

lje. Yamagishi i Yamagishi (1994) također polaze od toga da taj tip povjerenja ovisi o informacijama i iskustvu, to jest o znanju, pa ga nazivaju povjerenjem utemeljenim na znanju (*knowledge-based trust*). Eric Uslaner taj tip povjerenja naziva strateškim povjerenjem jer ono po njemu predstavlja racionalan odgovor na pouzdano ponašanje drugih ljudi.⁷

Problem s tim tipom povjerenja, iskustvenim, specifičnim, partikulariziranim, jest u tome što je ono po svom opsegu usko jer mi poznajemo relativno mali broj ljudi. U suvremenim društvima potreba za suradnjom s ljudima koje ne poznajemo dovodi do situacija u kojima nam iskustveno povjerenje nije dovoljno. Taj tip povjerenja nosi sa sobom manji rizik, ali i manji doseg djelovanja, to jest manju mogućnost realizacije naših interesa. Ako bismo se oslanjali samo na taj tip povjerenja, propuštali bismo puno mogućnosti za suradnju. Tome treba dodati kako je procjena pouzdanosti drugih ljudi, koja je u temelju partikulariziranoga povjerenja, inherentno orijentirana na prošlost, to jest na procjenu znanja, sposobnosti i motiva drugih na temelju prošlih događaja, pa je stoga manje sklona budućnosti i budućim mogućnostima korištenja povjerenja.

Jedan poseban tip partikulariziranoga povjerenja čest je predmet istraži-

⁷ Niklas Luhmann (1988) navodi najvažnije uvjete koji pogoduju razvoju partikulariziranoga povjerenja: trajnost socijalnih odnosa, recipročna ovisnost, to jest situacija u kojoj akteri znaju da ovisi jedni o drugima, a ne znaju konkretne situacije u kojima će biti prisiljeni surađivati, i relativna nepredvidljivost budućih događaja, odnosno situacija u kojima akteri ne znaju kada će biti u povoljnijoj, a kada u lošijoj situaciji.

vanja autora koji se služe teorijama racionalnoga izbora. To je tip povjerenja koji svoj izvor ima u interesima i racionalnoj kalkulaciji. Tim se pristupom najčešće služio Russell Hardin (1993) koji na početku svoga rada navodi kako je, iz perspektive racionalnoga izbora, povjerenje zapravo paradoksalna pojava jer iskazivanjem povjerenja, koje uvijek uključuje i određenu dozu rizika, pojedinci pristaju povećati svoju ranjivost u odnosu na druge ljude, što nije oblik racionalna ponašanja. On želi pokazati kako za pojedince povjerenje ipak može biti racionalno unatoč prividnoj paradoksalnosti. Pritom Hardin polazi od koncepta interesa i navodi kako "mi nekome vjerujemo ako imamo prikladne razloge da pretpostavimo kako je u interesu te osobe da bude pouzdana u određenom trenutku. Naše povjerenje ne počiva na našem vlastitom interesu, nego na interesu onoga kojemu ga iskazujemo. Povjerenje je sadržano u našoj prosudbi tih interesa" (505). U tom pristupu onaj koji iskazuje svoje povjerenje ne procjenjuje znanja, sposobnosti ili kompetencije ljudi s kojima dolazi u kontakt, nego njihove interese.

Uvažavajući ograničenja specifičnoga povjerenja, većina autora, na Putnamovu tragu, smatra da je za suvremena društva puno važniji drugi tip horizontalnoga povjerenja, a to je generalizirano ili socijalno povjerenje. Generalizirano povjerenje nije odnos koji postoji između konkretnih osoba u određenom konkretnom kontekstu, nego se odnosi na povjerenje u druge ljude općenito. Radi se o povjerenju u pripadnike naše političke zajednice koje osobno ne poznajemo, dakle u ljude koji su za nas svojevrsni stranci. Većina autora služi se izrazima socijalno ili generalizirano po-

vjerenje, no postoje i neki drugi prijedlozi. Tako Uslaner smatra da se taj tip povjerenja može označiti nazivom moralističko povjerenje. Moralističko povjerenje temelji se, prema Uslaneru, na odluci da se ljudi tretiraju kao da su pouzdani. Isti naziv upotrebljava i Adam Seligman koji navodi kako se moralističko povjerenje temelji na uvjerenju o postojanju benevolentnosti i dobre volje kod drugih ljudi.

Važnost socijalnoga povjerenja

U čemu se ogleda važnost socijalnoga povjerenja? U jednoj od prvih sustavnih analiza uloge povjerenja Niklas Luhmann navodi kako su "bez povjerenja mogući samo vrlo jednostavni oblici suradnje ljudi. Povjerenje je nužno kako bi se povećao potencijal društvenoga sustava da djeluje iznad tih elementarnih oblika" (1979: 88). Malo dalje navodi kako se "mogućnost djelovanja povećava proporcionalno s povećanjem povjerenja" (103). Bernard Barber navodi kako je "povjerenje integracijski mehanizam koji stvara i održava solidarnost u socijalnim odnosima i socijalnim sustavima" (1983: 21). Francis Fukuyama smatra kako je "blagostanje određene države, njezina sposobnost da se natječe uvjetovana jednom kulturnom karakteristikom: razinom povjerenja koja postoji u društvu" (1995: 7). Za Adama Seligmána "bilo koji dugoročni projekt koji je usmjeren na konstrukciju socijalnoga poretka kao socijalnoga okvira za interakciju mora biti utemeljen na razvoju stabilnih odnosa međusobnoga povjerenja između socijalnih aktera" (1997: 14).

Pojedini autori (Misztal, 1996; Offe, 1999; Newton, 2004) navode kako je generalizirano povjerenje suvremena pojava povezana s procesima demokra-

tizacije koji su doveli do prihvaćanja slobode izbora kao jednog od temeljnih ljudskih prava. U takvoj situaciji ljudsko djelovanje ne odvija se samo, kao što je to bilo u prethodnim razdobljima, na temelju socijalne uloge i statusa koje netko ima, nego i na temelju slobodnoga izbora pojedinih aktera. Ta individualna sloboda izbora uvećana je činjenicom da je suvremeno društvo karakterizirano postojanjem višestrukih i različitih mogućnosti izbora. U gotovo svim sferama života potencijalne mogućnosti izbora šire se i povećavaju. U iskorištavanju slobode izbora i odabiru između više mogućnosti ljudi se vrlo često oslanjaju na generalizirano povjerenje.

Davorica Matić (2000), u jednom od rijetkih radova hrvatskih autora eksplicitno usredotočenih na socijalno povjerenje, navodi kako je važnost povjerenja vrlo lako obrazložiti: "U gotovo trivijalnom smislu odvijanje osnovnih, svakodnevnih životnih aktivnosti temelji se na povjerenju među sudionicima tih aktivnosti" (185). O tome detaljnije kaže: "Povjerenje je sastavni dio našega svakodnevnog života. Bez minimuma povjerenja u druge ljude i u uloge koje obavljaju naša bi se svakodnevnica preobrazila u nepodnošljivo i neodrživo polje straha, neizvjesnosti i ontološke nesigurnosti. Svaki put kada naručimo jelo u restoranu, šćemo gradom, vozimo se vlakom ili posjetimo liječnika, činimo to s pretpostavkom da nema razloga da se brinemo za vlastitu sigurnost ili fizički opstanak. Svaki je novi dan avantura u koju krećemo s povjerenjem da nam stotine drugih, poznatih i nepoznatih, neće nanijeti neku štetu, da će se ponašati pouzdano i predvidljivo, jednom riječju ispravno" (184). Moglo bi se reći

da, kada ne bismo vjerovali da nas ljudi koje srećemo na ulici neće opljačkati, nikada ne bismo napuštali vlastitu kuću. Alternativa je tom povjerenju generalizirano nepovjerenje koje nam stvara osjećaj sigurnosti, no uz istodobno osiromašenje egzistencije.

Upravo je povjerenje ono što nam omogućuje redukciju kompleksnosti i da "zdravo za gotovo" doživljavamo većinu odnosa u koje se svakodnevno uključujemo. U suvremenim, kompleksnim društvima ljudi više nego ikada prije djeluju u uvjetima nesigurnosti, stoga oslanjanje na generalizirano povjerenje predstavlja strategiju suočavanja s kompleksnošću i nesigurnošću uvjeta u kojima živimo i djelujemo.

Offe (1999) navodi kako je generalizirano povjerenje temelj neformalnih oblika socijalne koordinacije bez kojih je teško, ako ne i nemoguće riješiti brojne probleme kolektivnoga djelovanja s kojima se suočavaju suvremena društva. I u suvremenim uvjetima država je nezaobilazan činitelj rješavanja problema kolektivnoga djelovanja, no u mnogim slučajevima ipak je preslaba da bi sama implementirala određene javne politike. Razvoj pojedinih društava stoga u velikoj mjeri ovisi i o neformalnim oblicima socijalne koordinacije koji počivaju na međusobnom povjerenju i suradnji građana.

Posebnu pažnju značenju socijalnoga povjerenja posvećuje Piotr Sztompka (1999) koji navodi kako su suvremena društva obilježena određenim karakteristikama koje generalizirano povjerenje čine posebno važnim. On navodi niz takvih karakteristika od kojih kao posebno važnu ističe činjenicu da je svijet u kojemu živimo sve više oblikovan svrhovitim ljudskim naporima. Većina društava više nije utemelje-

na na vjeri, nego na ljudskom djelovanju, to jest na činjenici da sve više percipiramo i priznajemo svoju moć kao aktera koji svrhovitim djelovanjem može utjecati na buduće događaje.⁸ Pretpostavka aktivnoga djelovanja u pokušajima da se oblikuje budućnost jest, prema Sztompki, upravo generalizirano povjerenje.

Značajan broj autora ističe da je povjerenje posebno važno jer predstavlja temelj suradnje. Na tu funkciju povjerenja upozorili su još 1970-ih Benn i Peters, koji navode kako se "važnost povjerenja može neposredno povezati s prirodom ljudskih bića kao društvenih životinja koje svoje potrebe mogu zadovoljiti samo koordiniranim i kooperativnim djelovanjem" (1977: 279). Dasgupta navodi kako je povjerenje "ulje koje podmazuje i olakšava suradnju" (1988: 49), a Barbalet smatra da je "povjerenje emocionalni temelj za suradnju" (1996: 75). Margaret Levi (1998) navodi kako povjerenje nije jedini mogući temelj suradnje, no kako je ono jeftinije od složenih sustava osiguranja koji se moraju dogovarati pri svakom novom djelovanju. Ako postoji povjerenje, ti su složeni i vrlo često skupi mehanizmi osiguranja nepotrebni. Ona zaključuje kako je "suradnja moguća i bez povjerenja, no kolektivno djelovanje ima bolju učinkovitost u uvjetima povjerenja" (1998: 14).

⁸ Slično o tome piše i Luhmann koji navodi kako se "razina na kojoj naše ponašanje ima utjecaj na buduće događaje mijenjala tijekom povijesti" (1994: xii). Prema Luhmannu, trenutno živimo u razdoblju u kojemu budućnost u sve većoj mjeri ovisi o našem donošenju odluka, to jest učinjen je pomak od društva koje je utemeljeno na vjeri u društvo koje je utemeljeno na ljudskom djelovanju.

Pojedinačni odnosi povjerenja agregiraju se na razini čitavoga društva i stvaraju kulturu povjerenja ili nepovjerenja. U situaciji suradnje više aktera povjerenje je oklada usmjerena na svakog od aktera od kojega očekujemo da će ispuniti svoj dio posla. Kako svaki akter ima očekivanja od svih drugih aktera, mreža povjerenja postaje sve složenija, a iznad tih pojedinačnih očekivanja stvara se generalizirano povjerenje pojedinaca u čitave grupe.

Sztompka (1999) navodi kako se dominantan tip odnosa koji postoji među ljudima u nekoj zajednici manifestira na agregatnoj razini u kulturi povjerenja ili nepovjerenja. Ta kultura povjerenja, ako postoji, nosi sa sobom čitav niz pozitivnih učinaka na zajednicu: potiče društvenost i udruživanje s različitim ljudima, potiče komunikaciju i na taj način omogućuje da se prevlada sindrom nedostatka informacija i neznanje, što je jedna od glavnih zapreka pri razrješavanju dileme kolektivnoga djelovanja, potiče toleranciju i prihvatanje političkih razlika kao legitimnih, generira veze kolektivne solidarnosti, pa čak i spremnost da se žrtvujemo za interese drugih te smanjuje transakcijske troškove. Učinci su kulture nepovjerenja, prema Sztompki, suprotni: potiče izolaciju, zatvara komunikacijske kanale, potiče razvoj defenzivnih stavova, potiče alijenaciju i povećava transakcijske troškove.

Značajan dio autora smatra dakle generalizirano povjerenje izrazito poželjnom karakteristikom suvremenih društava koja sa sobom nosi niz pozitivnih učinaka. Jedan dio radova o socijalnom povjerenju odnosi se upravo na provjeru tih teza na empirijskoj razini. Što nam o funkcijama socijalnoga povjerenja kazuju empirijska istraživanja?

Funkcije socijalnoga povjerenja

Iz brojnih istraživanja o funkcijama socijalnoga povjerenja ovdje je izdvojeno nekoliko najvažnijih. U već spomenutoj knjizi *Bowling Alone* Putnam je, komparirajući države u SAD-u, ustanovio kako su više razine socijalnoga povjerenja pozitivno povezane s boljim postignućima na nizu područja kao što su funkcioniranje demokratskih političkih institucija, ekonomski razvoj, obrazovna postignuća i zdravlje. Njegov temeljni zaključak o vezi između socijalnoga povjerenja i demokracije sličan je onome koji je ustanovio i u Italiji: "Performansa naših demokratskih institucija na mjerljiv je način ovisna o socijalnom kapitalu" (349). Tako je npr. ustanovio izrazito snažnu povezanost između viših razina socijalnoga povjerenja i viših razina spremnosti na političku participaciju (292-293).

Istraživanje koje se služilo istim komparativnim okvirom država SAD-a poduzeo je i američki politolog Stephen Knack, a rezultate je objavio u studiji *Social Capital and the Quality of Government* (2002). Taj autor navodi kako je njegova operacionalizacija zavisne varijable, funkcioniranja vlasti, više tehnokratska od Putnamove, pa tako upotrebljava mjere kao što su kvaliteta upravljanja financijama, razine kapitalnih ulaganja, razine ulaganja u ljudske resurse, razvoj informacijskih tehnologija itd. Unatoč različitoj operacionalizaciji Knack dolazi do rezultata koji su vrlo slični Putnamovima: vlast funkcionira bolje u državama s višim razinama socijalnoga povjerenja.

Pitanjem utjecaja socijalnoga povjerenja na demokraciju bavila se i Pipa Norris (2001), pri čemu je odlučila rezultate koje je Putnam ustanovio za

SAD provjeriti na komparativnoj razini. Služeći se podacima za 47 država iz različitih dijelova svijeta prikupljenima u trećem valu *Svjetskog istraživanja vrijednosti (World Values Survey)* tijekom 1995. godine, analizirala je utjecaj socijalnoga povjerenja na pojedine dimenzije demokratske političke kulture. Analiza razina socijalnoga povjerenja pokazala je kako između pojedinih svjetskih regija postoje jasne razlike. Kao zavisne varijable putem kojih je analizirala utjecaj socijalnoga povjerenja na političku kulturu upotrijebila je spremnost na političku participaciju, socijalnu toleranciju i zainteresiranost za politiku. Ustanovila je postojanje pozitivne povezanosti između viših razina socijalnoga povjerenja s jedne strane i socijalne tolerancije i zainteresiranosti za politiku s druge strane. Kod političke participacije povezanost je ustanovljena samo za države s višim razinama socijalnoga povjerenja, dok ona ne postoji u državama s nižim razinama socijalnoga povjerenja. Norris također ispituje odnos između socijalnoga povjerenja i performanse demokratskih institucija, pri čemu za mjeru performanse institucija upotrebljava indeks stanja političkih prava i civilnih sloboda u pojedinim državama koji je razvila nevladina međunarodna organizacija *Freedom House*. Povezanost tih dviju varijabli značajna je i relativno snažna. Norris zaključuje kako je njezina analiza pokazala da je socijalno povjerenje povezano s razvojem demokratske političke kulture, no pritom napominje kako su rezultati njezina istraživanja agnostički s obzirom na točan smjer kauzalnoga odnosa između tih varijabli i kako odgovor na pitanje o smjeru utjecaja ostaje zadaća budućih istraživanja.

Jedan dio istraživača usredotočio se na istraživanja o utjecaju socijalnoga povjerenja na ekonomski prosperitet, to jest na ekonomsku performansu grupa, gradova, regija i država. Jedan od najcitiranijih radova na tom području jest studija Francisa Fukuyame *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (1995) u kojoj autor pokušava komparirati ekonomsku performansu različitih država. Nasuprot neoklasičnim ekonomistima koji smatraju kako su ljudska bića u osnovi racionalne i sebične individue kojima je glavni cilj maksimirati svoje materijalno blagostanje, Fukuyama tvrdi kako se ekonomska aktivnost i ekonomski uspjeh ne mogu objasniti bez kulture. Glavna je Fukuyamina teza kako je upravo socijalno povjerenje jedna od glavnih odrednica ekonomske uspješnosti država. Svojom analizom obuhvaća nekoliko država koje dijeli u dvije grupe, pri čemu u društva s visokim razinama povjerenja ubraja Njemačku, Japan i SAD, a u društva s niskim razinama povjerenja Francusku, Kinu i Italiju. Pritom je zanimljivo to što se on ne služi uobičajenim mjerama generaliziranoga povjerenja, nego promatra opseg veličine poduzeća u privatnom vlasništvu, pa tako postojanje velikoga broja velikih poduzeća u privatnom vlasništvu indicira visoke razine generaliziranoga povjerenja. Generalizirano povjerenje omogućuje stvaranje spontane društvenosti koja je, po Fukuyami, preduvjet za zajedničko djelovanje na ostvarenju zajedničkih ciljeva. Temeljni mehanizam kojim povjerenje vrši takav pozitivan utjecaj na ekonomsku performansu jest snižavanje transakcijskih troškova pa se u slučajevima kada postoje više razine generaliziranoga povjerenja "smanjuje utrošak vremena

potrebnog za odvijanje određene poslovne aktivnosti, poput pronalaženja odgovarajućega kupca ili prodavača, pregovaranja o uvjetima nekog ugovorenog posla, usklađivanja ugovora s određenim zakonskim normama te troškova prinudne naplate u slučaju spora ili prijevare” (181-182).

Fukuyama se u svojim analizama zaustavlja na razini deskriptivne analize, a konkretnu empirijsku provjeru povezanosti socijalnoga povjerenja i ekonomskoga prosperiteta izvršili su u svom radu *Does social capital have an economic payoff?* (1997) američki politolozi Stephen Knack i Philip Keefer. Oni su se služili podacima prikupljenima u okviru *Svjetskog istraživanja vrijednosti* (*World Values Survey*) koje je provedeno 1981. i 1991. godine. Komparirali su rezultate za 21 državu kako bi odgovorili na pitanje utječe li socijalno povjerenje na ekonomski prosperitet. Pritom su ekonomski prosperitet operacionalizirali preko rasta razine prihoda po glavi stanovnika i rasta razine investicija, a njihova analiza pokazuje kako generalizirano povjerenje pozitivno utječe na ekonomsku performansu.

Socijalno povjerenje u Hrvatskoj

S obzirom na prethodno opisanu važnost i funkcije socijalnoga povjerenja logično je zapitati se o razinama socijalnoga povjerenja u našoj zemlji. Detaljna analiza stanja socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj pretpostavlja posebnu studiju, dok će u ovom radu biti prikazane razine socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj u tri vremenske točke i komparacija toga stanja sa stanjima u drugim europskim državama.

Pitanje koje se postavlja kako bi se detektirala razina socijalnoga povjerenja zapravo je vrlo slično pitanju koje je postavio već spomenuti Morris Rosenberg 1950-ih godina pri istraživanju mizantropije. To pitanje, koje se postavlja u gotovo svim istraživanjima i koje se stoga smatra klasičnom mjerom socijalnoga povjerenja, glasi: *općenito govoreći, smatrate li da se većini drugih ljudi može vjerovati ili držite da u odnosima s drugim ljudima treba biti oprezan?* Kako interpretirati odgovore na to pitanje? Prema Putnamu (2000), odgovori na njega govore nam o razinama socijalnoga, generaliziranoga povjerenja, to jest o stavovima prema pouzdanosti drugih ljudi. Pritom se tu ne radi, kao kod partikulariziranoga povjerenja, o procjeni pouzdanosti ljudi koje poznamo, nego o općenitoj procjeni pouzdanosti ljudi koji žive u našoj zajednici. Iako Putnam navodi kako dobiveni odgovori nisu potpuno nedvosmisleni, ipak smatra da su oni najbolji mogući indikator razina socijalnoga povjerenja.⁹ Dobivene rezultate, smatra Putnam, primarno treba interpretirati kao odraz aktualnih socijalnih iskustava ispitanika. Odgovori na to pitanje zapravo nam pokazuju kako ljudi procjenjuju društvo u kojemu žive i smatraju li ljude koji žive u njihovoj zajednici pouzdanima. On smatra kako je logično pretpostaviti da stavovi ispitanika odražavaju aktualno socijalno iskustvo,

⁹ Tako Putnam navodi kako se sve manji postotak onih koji danas odgovaraju da se većini drugih ljudi može vjerovati može interpretirati na dva različita načina: prvi je da ispitanici ispravno prosuđuju da je pouzdanost danas rjeđa nego što je bila u prošlosti, a drugi je da se pouzdanost drugih ljudi zapravo nije promijenila, ali su ispitanici postali paranoičniji.

a ne neku psihičku predispoziciju da se vjeruje ili ne vjeruje. Prema Putnamu, kada ljudi izjavljuju kako se većini drugih ljudi može vjerovati, oni ne haluciniraju, nego zapravo govore o nečemu što je odraz njihova iskustva.¹⁰

Kao zanimljivu anegdotu kojom potvrđuje svoju interpretaciju odgovora na pitanje o povjerenju, on navodi istraživanje koje je provedeno od strane časopisa *Reader's Digest*. Taj je časopis sponzorirao istraživanje tijekom kojega je u 14 glavnih gradova različitih europskih država "izgubljeno" 400 novčanika u kojima je bilo po 50 dolara zajedno s imenom i adresom "vlasnika" toga novčanika. Postotak vraćenih novčanika po pojedinoj državi snažno je povezan s razinama socijalnoga povjerenja u toj državi, što Putnama navodi na zaključak kako građani dobro procjenjuju može li se vjerovati većini drugih ljudi u državama u kojima žive.

Rezultati prikazani u tablici 1 dobiveni su na temelju sekundarne analize podataka prikupljenih u okviru istraživanja kojima primaran cilj nije bio istraživanje socijalnoga povjerenja, ali koji mogu poslužiti za svrhe ovoga rada. U radu će tako biti upotrijebljeno nekoliko izvora, to jest baza podataka.

¹⁰ Odgovor da se većini drugih ljudi ne može vjerovati, to jest nepovjerenje, također je oklada o budućem ponašanju drugih ljudi. U slučaju iskazivanja nepovjerenja radi se o negativnoj okladi koja uključuje negativna očekivanja o pouzdanom ponašanju drugih ljudi. Takva očekivanja potiču razvoj obrambenih mehanizama kao što su distanciranje, izbjegavanje i izolacija što je, ako se promatra iz perspektive kapaciteta građana za zajedničko djelovanje, vrlo negativno.

Dvije od tih baza podataka međusobno su povezane i imaju zajednički intelektualni izvor. Tijekom 1970-ih grupa društvenih znanstvenika iz nekoliko država odlučila je pokrenuti istraživački projekt koji bi se sastojao od longitudinalnoga komparativnog istraživanja temeljnih vrijednosti stanovnika europskih država. Ubrzo su ti istraživači utemeljili *European Values Systems Study Group* sa sjedištem u Nizozemskoj i 1981. proveli, pod nazivom *Europsko istraživanje vrijednosti (European Values Survey, EVS)*, prvo istraživanje koje je obuhvatilo reprezentativne uzorke stanovništva 10 država iz Zapadne Europe.¹¹ Kako bi se pratilo u kojoj su mjeri te vrijednosti podložne promjenama i postoje li neki obrasci kulturalnih promjena koji vrijede za većinu država, provedeno je novo istraživanje. To drugo istraživanje provedeno je 1990. i obuhvatilo je četrdesetak država, pri čemu je u uzorak uključeno i nekoliko država iz Istočne Europe te niz neeuropskih država, pa je tako taj drugi val označen nazivom *Svjetsko istraživanje vrijednosti (World Values Survey, WVS)*. Organizaciju istraživanja u neeuropskim i istočnoeuropskim državama koordinirao je poznati politolog Ronald Inglehart uz čije se ime *World Values Survey* najčešće vezuje. Kako bi se dobio bolji uvid u vrijednosti građana u tranzicijskim državama i u državama Trećeg svijeta, 1995. proveden je treći val istraživanja koji je, osim navedenih država, obuhvatio manji

¹¹ Voditelji te istraživačke grupe bili su Jan Kerkhofs i Ruud de Moor, a unutar grupe djelovali su i poznati društveni znanstvenici poput Juana Linza i Elisabeth Noelle-Neumann. Detaljnije informacije o začetku toga istraživačkoga projekta mogu se pronaći na internetskoj adresi: <http://evs.kub.nl>.

Tablica 1. Socijalno povjerenje 1995-2003: Hrvatska u komparativnoj perspektivi

	postotak onih koji smatraju da se većini drugih ljudi može vjerovati			
	1995.	1999.	2003.	prosjeak
Austrija	-	31	31	31
Belgija	-	28	28	28
Danska	-	64	67	66
Finska	48	56	59	54
Francuska	-	21	19	20
Grčka	-	21	15	18
Irska	-	35	39	37
Island	-	39	-	39
Italija	-	32	21	27
Luksemburg	-	24	29	27
Malta	-	21	-	21
Nizozemska	-	60	43	52
Njemačka	32	36	23	30
Norveška	65	-	62	64
Portugal	-	12	15	14
Španjolska	29	36	27	31
Švedska	57	64	52	58
Švicarska	35	-	41	38
Velika Britanija	29	28	29	29
<i>Etabilirane demokracije</i>	43	35	35	38
Bosna i Hercegovina	27	-	-	27
Bugarska	24	25	-	25
Češka	-	24	20	22
Estonija	21	22	-	22
Latvija	24	17	-	21
Litva	21	25	-	23
Mađarska	-	22	16	19
Makedonija	8	-	-	8
Poljska	17	18	12	16
Rusija	23	23	-	23
Rumunjska	-	10	-	10
Slovačka	-	15	-	15
Slovenija	15	21	18	18
<i>Postkomunističke države</i>	22	21	17	20
HRVATSKA	23	20	9	17
<i>SVE DRŽAVE</i>	29	29	32	30

broj etabliranih europskih demokracija i u kojemu *European Values Systems Study Group* nije sudjelovala. Stoga se taj treći val istraživanja označava nazivom *World Values Survey 1995-1997*.¹² Četvrti val istraživanja započeo je 1999. i obuhvatio je samo europske države pa je označen nazivom *European Values Survey 1999-2000*. Taj je istraživački projekt značajan jer je, kroz četiri vala istraživanja, osigurao komparativne podatke o glavnim stavovima, mišljenjima i vrijednostima građana velikog broja, u najvećoj mjeri demokratskih država. Tako su ukupno 64 države sudjelovale u barem jednom valu toga istraživačkoga projekta.¹³

Hrvatska je obuhvaćena s dva vala istraživanja. Prvi put u trećem valu, *World Values Survey 1995-1997*, kada je istraživanje provedeno u prosincu 1995. na uzorku od 1196 građana. Istraživanje je koordinirao Institut za kulturu demokracije, a istraživački tim vodila je Vesna Pusić. Drugo istraživanje u Hrvatskoj provedeno je u sklopu četvrtog vala istraživanja, *European Values Survey 1999-2000*, pri čemu je istraživanje provela interdisciplinarna istraživačka ekipa na čelu s Josipom Balobanom s Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

¹² Detaljni podaci o prva tri vala istraživanja objavljeni su u publikaciji *World Values Surveys and European Values Surveys, 1981-1984, 1990-1993, and 1995-1997* (Inglehart i dr., 2000).

¹³ Zahvaljujući naporima *European Values Study Group* i istraživača sa Sveučilišta u Tullburgu podaci iz sva četiri vala integrirani su u jednu bazu podataka te su dostupni za *online* analizu. Podaci su dostupni na sljedećoj mrežnoj stranici: <http://www.jdsurvey.net/web/evs1.htm>.

Treća baza podataka koja će biti upotrijebljena u ovom radu sadrži podatke prikupljene u okviru prvoga vala *Europskoga istraživanja društvenih vrijednosti (European Social Survey, ESS)*, što ga je koordinirao Centar za komparativna istraživanja iz Londona.¹⁴ Taj istraživački projekt financiran je od strane Europske komisije i sastoji se od istraživanja stavova, mišljenja, uvjerenja i obrazaca ponašanja građana europskih država, koje se provodi na nacionalnim reprezentativnim uzorcima. Dosad su provedena dva vala istraživanja, 2002/2003. i 2004/2005, a u tijeku su pripreme za treći.¹⁵ Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 25 europskih država. Nažalost, među tim državama nema Hrvatske. Stoga je, kako bi se osigurala treća vremenska točka koja omogućuje stvaranje vremenskoga komparativnog okvira, upotrijebljena i četvrta baza podataka.

Ta četvrta baza sadrži samo podatke za Hrvatsku prikupljene u sklopu znanstveno-istraživačkoga projekta Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu pod nazivom *Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj 2000.-2010*. Točnije, radi se o podacima koji su prikupljeni tijekom terenskoga anketnoga istraživanja provedenog na reprezentativnom uzorku od 1153 hrvatska punoljetna građana u studenome 2003. To istraživanje, pod nazivom *Izbori 2003.*, provedeno je neposredno uoči parlamentarnih izbora, a glavni mu je cilj bio prikupiti podat-

¹⁴ Detaljne informacije o tom istraživačkom projektu objavljene su u publikaciji pod nazivom *European Social Survey 2002/2003: Technical Report* (Jowell, 2003).

¹⁵ Podaci prikupljeni u prva dva vala istraživanja dostupni su za *online* analizu na sljedećoj mrežnoj stranici: <http://ess.nsd.uib.no/>.

ke koji omogućuju analizu izbornoga ponašanja hrvatskih građana.¹⁶ S obzirom na to da sadrži i pitanje o socijalnom povjerenju, može se upotrijebiti i u ovom radu.

Pitanje o stanju socijalnoga povjerenja prisutno je u sve četiri navedene baze podataka. Pritom je iz samih pitanja vidljivo da je u sva četiri istraživanja postavljeno istovjetno pitanje koje prevedeno na hrvatski glasi: općenito govoreći, smatrate li da se većini ljudi može vjerovati ili držite da u odnosu s drugim ljudima treba biti oprezan?¹⁷ Klasična mjera socijalnoga povjerenja jest postotak ispitanika koji odabiru odgovor da se većini drugih ljudi može vjerovati.¹⁸ U tablici 1 stanje socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj smješteno je u prostorni i komparativni vremenski okvir.

¹⁶ Detaljnije informacije o glavnim rezultatima toga istraživanja mogu se pronaći u knjizi *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj* (Čular, 2005).

¹⁷ Određeni autori (npr. Baron/Field/Schuller, 2000) smatraju kako nije dobro mjeriti socijalno povjerenje upotrebom samo jednog indikatora te kako bi trebalo osmisliti mjerenje koje uključuje više indikatora. Tome dodaju kako standardno pitanje o socijalnom povjerenju ima i određenih nedostataka, pri čemu kao jedan od njih navode da ono omogućuje samo dihotoman odgovor. Uvažavajući te prigovore, ovdje treba istaknuti kako se ta mjera upotrebljava u većini istraživanja, što je čini pogodnom za upotrebu u komparativnim analizama. Ta činjenica ne negira potrebu razvoja sofisticiranih mjera socijalnoga povjerenja.

¹⁸ Pojedini autori (npr. Noris, 2001) dvoje oko toga kako treba tretirati odgovore onih koji odgovaraju da ne znaju, to jest da nisu sigurni treba li vjerovati drugim ljudima. U ovom se radu upotrebljava interpretaci-

Rezultati prikazani u tablici omogućuju izvođenje nekoliko zaključaka. Prvo, upotreba vremenske perspektive pokazuje kako su razine socijalnoga povjerenja relativno stabilne, to jest kako se ne mijenjaju brzo. U razdoblju od osam godina prosječna razina socijalnoga povjerenja za sve države koje su obuhvaćene analizom promijenila se za samo tri posto. Kada se države promatraju pojedinačno, onda su u nekim slučajevima razlike u razinama socijalnoga povjerenja između dvije točke mjerenja veće od ta tri posto. Tako npr. ta razlika za Hrvatsku i Italiju iznosi 11%, za Njemačku i Švedsku 12%, a za Nizozemsku 17%. No postojanje određenih razlika između pojedinih vremenskih točaka nešto je očekivano, što potiče na daljnju analizu mogućih uzroka tim promjenama. Ukupni rezultati pokazuju kako su razine socijalnoga povjerenja u europskim državama relativno stabilne. Drugo, rezultati pokazuju kako između pojedinih europskih država postoje značajne i relativno trajne razlike u razinama socijalnoga povjerenja. Treće, postoji jasna razlika između etabliranih demokracija i postkomunističkih država. Rezultati prikazani u tablici pokazuju kako je razlika između etabliranih demokracija i postkomunističkih država prisutna u sve tri vremenske točke te kako su razine socijalnoga povjerenja u postkomunističkim državama gotovo dvostruko niže od onih u etabliranim demokracijama. Uzmemo li se u obzir razine socijalnoga povjerenja za te dvije grupe država

ja prema kojoj nesigurnost u to može li se vjerovati drugim ljudima zapravo označava nedostatak toga povjerenja pa se sve analize temelje na postocima onih koji izjavljuju da se većini drugih ljudi može vjerovati.

va, onda razlika za 1995. iznosi 21%, za 1999. 14%, za 2003. 18%, što je u prosjeku razlika od 18%.

Očigledno je kako u istraživanjima socijalnoga povjerenja kategorija postkomunizma ima smisla. Razlike između etabliranih demokracija i postkomunističkih država opstojе gotovo desetljeće i pol nakon početka tranzicije. Bez kontrole drugih činitelja ne može se tvrditi da je komunistička ostavština glavni razlog nižih razina socijalnoga povjerenja, no postojanje povezanosti između tih varijabli sugerira nam kako se takva interpretacija ne može odbaciti, nego da je treba provjeriti dodatnom analizom.

Kakva je pozicija Hrvatske u komparativnom okviru? Podaci iz tablice pokazuju kako je u Hrvatskoj u razdoblju od 1995. do 2003. došlo do znatne erozije socijalnoga povjerenja, što je naročito vidljivo u razdoblju od 1999. do 2003. Prema mjerenjima iz 1995. i 1999. razina socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj bila je gotovo istovjetna s prosjekom drugih postkomunističkih država, a prema podacima iz 2003. ona je gotovo dvostruko niža od prosjeka drugih postkomunističkih država. Iako je i u drugim postkomunističkim državama došlo do pada socijalnoga povjerenja, erozija od 11 posto koja se dogodila u Hrvatskoj – s 20 na 9 posto – jedan je od najvećih padova razine socijalnoga povjerenja između dvije vremenske točke u svim državama obuhvaćenima tablicom.¹⁹ Hrvatska je,

¹⁹ Podatke iz posljednjeg mjerenja socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj ipak treba uzeti s rezervom. Nažalost, u istraživanjima koja od početka 1990. provode istraživači s Fakulteta političkih znanosti pitanje o socijalnom povjerenju prvi je put postavljeno, za razli-

sa samo 9 posto onih koji smatraju da se većini drugih ljudi može vjerovati, društvo s izrazito rasprostranjenim socijalnim nepovjerenjem.²⁰

Nažalost, prvo sustavno mjerenje socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj provedeno je tek 1995, tako da nemamo podataka što se u Hrvatskoj događalo neposredno nakon sloma komunizma. Može se pretpostaviti da je razina socijalnoga povjerenja tada bila još viša od 23%, koliko je izmjereno 1995. Ta pretpostavka počiva na činjenici da je kolaps komunističkoga režima praćen erupcijom nacionalnih emocija te da je, vjerojatno, nacionalna solidarnost dosegla svoj vrhunac. Slična situacija vjerojatno je postojala i u sferi politič-

ku od niza drugih pitanja koja su prisutna u svim njihovim istraživanjima, tek 2003, tako da nema mogućnosti procjene pouzdanosti tih rezultata. Osim toga Aleksandar Štulhofer u jednom radu (2004) također iznosi podatke o socijalnom povjerenju u Hrvatskoj, i to upravo za 2003. Njegovi podaci temelje se na međunarodnom istraživanju *South East European Social Survey*, a prema njima 24 posto građana Hrvatske smatra da se većini drugih ljudi može vjerovati. Očigledno je da je razlika između 24 i 9 posto vrlo velika i da buduća istraživanja eventualno mogu sugerirati koje je od dvaju istraživanja – *South East European Social Survey* ili *Izbori 2003* – bolje zahvatilo razinu socijalnoga povjerenja u 2003.

²⁰ Piotr Sztompka (1999) navodi kako se u društvima u kojima dolazi do erozije socijalnoga povjerenja mogu prepoznati tendencije koje sugeriraju da se članovi toga društva sve više odmiču od diskursa ljudskoga djelovanja i primiču diskursu koji naglašava vjeru, providnost, sudbinu i slično. Indikator takve tendencije u Hrvatskoj može se prepoznati u erupciji interesa za klađenje, koja se dogodila u posljednjih nekoliko godina.

koga povjerenja pa je nova vlast, jer je zamijenila stari režim kojemu građani nisu vjerovali, zadobila povjerenje bez obzira na svoju performansu. S vremenom je snaga pamćenja tih negativnih događaja iz razdoblja komunizma oslabjela, to jest stari režim je izgubio snagu referentne točke na temelju koje se procjenjuje nova vlast, a ljudi počinju tražiti neka pozitivna postignuća. Ta pozitivna postignuća uslijed niza okolnosti – među kojima posebno treba istaknuti agresiju na Hrvatsku i lošu politiku privatizacije – nije bilo lako ostvariti. Ako se tome doda rast nezaposlenosti i pojava sve većih socijalnih nejednakosti, nije bilo nelogično očekivati eroziju političkoga i socijalnoga povjerenja.

Zaključak

Socijalno povjerenje jedan je od najpropulzivnijih politoloških koncepata u posljednjih desetak godina. Značajan broj istraživanja pokazuje kako ono ima pozitivan utjecaj na demokratsku i ekonomsku performansu u etabliranim demokratskim državama, ali i u postkomunističkim društvima. Nažalost, taj koncept dosad se nije sustavno upotrebljavao u politološkim istraživanjima u Hrvatskoj.

U ovom je radu, upotrebom prostornog i vremenskog komparativnog okvira, pokazano kako je Hrvatska druš-

tvo s visokim razinama nepovjerenja. Takva situacija može biti zapreka daljnjem političkom i ekonomskom razvoju jer je socijalno povjerenje temelj suradnje među građanima, to jest temelj neformalnih oblika koordinacije koji su, kako značajan broj istraživanja pokazuje, vrlo važan uvjet političkoga i ekonomskoga napretka.

Takvoj ocjeni treba dodati napomenu da se u ovom radu analiza stanja socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj razmatrala u ograničenom, preliminarnom obliku, pri čemu je jedan od njegovih glavnih ciljeva iniciranje te teme u okviru hrvatske politologije. S obzirom na to da se dakle primarno radi o eksplorativnom istraživanju kojim se nastojalo utvrditi elemente koji trebaju biti detaljnije obrađeni u budućim istraživanjima, rezultate ne treba promatrati kao definitivne odgovore na postavljena istraživačka pitanja, nego više kao naputke za smjerove budućih analiza. U tom je smislu ovaj rad tek prvi korak prema detaljnijim politološkim analizama socijalnoga povjerenja u Hrvatskoj, koje tek treba provesti. Pritom bi, s obzirom na to da je u ovom radu upotrijebljena sekundarna analiza podataka, bilo važno pokušati dizajnirati istraživanje čiji će primarni cilj biti upravo analiza socijalnoga povjerenja.

LITERATURA

- Almond, Gabriel A./Verba, Sydney, 2000. [1963]: *Civilna kultura*, Politička kultura, Zagreb
- Baier, Anette, 1986: Trust and antitrust, *Ethics*, (96) 1: 231-260
- Barbalet, Jack M., 1996: Social emotions: confidence, trust and loyalty, *International Journal of Sociology and Social Policy*, (16) 9-10: 75-96

- Barber, Bernard, 1983: *The Logic and Limits of Trust*, Rutgers University Press, New Jersey
- Baron, Stephen / Field, John / Schuller, Tom, 2000: Social capital and human capital revisited, u: Baron, Stephen / Field, John / Schuller, Tom (ur.), *Social Capital: Critical Perspectives*, Oxford University Press, Oxford: 243-264
- Benn, Stanley I. / Peters, R. S., 1977: *Social Principles and the Democratic State*, Allen & Unwin, London
- Collier, David / Mahon, James E., 1993: Conceptual "Stretching" Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis, *American Political Science Review*, (87) 4: 845-855
- Čular, Goran (ur.), 2005: *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- Dasgupta, Partha, 1988: Trust as a Commodity, u: Gambetta, Diego (ur.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Blackwell, Oxford: 49-72
- Earle, Timothy C. / Cvetkovich, George T., 1995: *Social Trust*, Praeger, Westport
- Fukuyama, Francis, 1995: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Free Press, New York
- Gambetta, Diego (ur.), 1988: *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Blackwell, Oxford
- Hardin, Russell, 1993: The street-level epistemology of trust, *Politics and Society*, (21): 505-529
- Howard, Marc M., 2002: The Weakness of Postcommunist Civil Society, *Journal of Democracy*, (13) 1: 157-169
- Inglehart, Ronald i dr., 2000: *World Value Surveys and European Value Survey 1981-1984, 1990-1993, and 1995-1997*, Institute for Social Research, Ann Arbor
- Inglehart, Ronald / Welzel, Christian / Klingemann, Hans-Dieter, 2003: The theory of human development: A cross-cultural analysis, *European Journal of Political Research*, (42) 2: 341-379
- Jowell, Roger, 2003: *European Social Survey 2002/2003: Technical Report*, Centre for Comparative Social Surveys, London
- Knack, Stephen, 2002: Social Capital and the Quality of Government: Evidence From the States, *American Journal of Political Science*, (46) 4: 772-785
- Knack, Stephen / Keefer, Philip, 1997: Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation, *Quarterly Journal of Economics*, (112) 4: 1251-1288
- Levi, Margaret, 1998: A State of Trust, u: Braithwaite, Valerie / Levi, Margaret (ur.), *Trust & Governance*, Russell Sage Foundations, New York: 77-101
- Luhmann, Niklas, 1979: *Trust and Power: Two Works by Niklas Luhmann*, John Wiley&Sons, Chichester
- Luhmann, Niklas, 1988: Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives, u: Gambetta, Diego (ur.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Blackwell, Oxford: 94-107
- Mair, Peter, 1996: Comparative Politics: An Overview, u: Goodin, Robert E. / Klingemann, Hans-Dieter (ur.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University, New York: 309-335
- Matić, Davorka, 2000: Demokracija, povjerenje i socijalna pravda, *Revija za sociologiju*, (31) 3-4: 183-195

- Milner, Henry, 2002: *Civic Literacy: How Informed Citizens Make Democracy Work*, University Press of New England, London
- Misztal, Barbara, 1996: *Trust in Modern Societies*, Blackwell, Oxford
- Norris, Pippa, 1999: The Growth of Critical Citizens?, u: Norris, Pippa (ur.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*, Oxford University Press, Oxford: 1-28
- Norris, Pippa, 2001: *Making Democracies Work: Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies*, Paper for the European Science Foundation EURESCO Conference on Social Capital: Interdisciplinary Perspectives at the University of Exeter, John F. Kennedy School of Government, Cambridge
- Newton, Kenneth, 2004: Social trust: individual and cross-national approaches, *Portuguese Journal of Social Science*, (3) 1: 15-35
- Offe, Claus, 1999: How can we trust our fellow citizens?, u: Warren, Mark (ur.), *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, Cambridge: 42-88
- Putnam, Robert D., 1993: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton
- Putnam, Robert D., 2000: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon&Schuster, New York
- Rosenberg, Morris, 1956: Misanthropy and Political Ideology, *American Sociological Review*, (21) 6: 690-695
- Sartori, Giovanni, 1991: Comparing and miscomparing, *Journal of Theoretical Politics*, (3) 3: 243-257
- Seligman, Adam B., 1997: *The Problem of Trust*, Princeton University Press, Princeton
- Sztompka, Piotr, 1999: *Trust*, Cambridge University Press, Cambridge
- Štulhofer, Aleksandar, 2004: Percepcija korupcije i erozija društvenog kapitala u Hrvatskoj, *Politička misao*, (41) 3: 156-169
- Uslaner, Eric, 2002: *The Moral Foundations of Trust*, Cambridge University Press, Cambridge
- Yamagishi, Toshio / Yamagishi, Midoro, 1994: Trust and commitment in the United States and Japan, *Motivation and Emotion*, (18) 2: 129-166
- Vujčić, Vladimir, 2001: *Politička kultura demokracije*, Panliber, Osijek – Zagreb – Split
- Warren, Mark (ur.), 1999: *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, Cambridge

Social Trust: Croatia 1995-2003.

SUMMARY

In this paper the author deals with the concept of social trust. It is the author's view that this concept has been neglected in past political science research in Croatia; consequently, he wishes to present it to the academic and professional political science public, thus creating a basis for its future use. Moreover, through application of a secondary data

analysis the author describes the state of social trust in Croatia. First, he contextualises the concept of social trust with regard to the dominant research approaches in political science; then he points to the distinctiveness of social trust in relation to other types of trust; finally, he provides an overview of the most relevant works on the importance and functions of social trust. In the concluding part of the paper, an analysis of the levels of social trust is conducted, revealing that Croatia is a society with markedly low levels of social trust. In the author's opinion, this could present an obstacle to further political and economic development.